

Бібліологія та бібліотекознавство.

Ковальський М.П.

Теоретичні та практичні здобутки в галузях бібліотекознавства та книгознавства видатного українського бібліолога Лева Биковського (1895-1992)

Лев (Левко) БИКОВСЬКИЙ (1895-1992) - визначний український вчений в галузі бібліології та бібліотекознавства, теоретик та популяризатор науки про книгу та книгознавство. За часів безроздільного панування в Україні компартійного тоталітарного режиму і так званої "марксистсько-ленінської" методології, вульгарного соціологізму ім'я Л.Биковського було повністю замовчуване, навіть в українських радянських енциклопедичних виданнях повоєнного часу не знайдемо жодної згадки про Биковського, вченого, який в дійсності є гордістю української бібліологічної науки, а його доробок у цих галузях був зовсім невідомий студентам інститутів культури і бібліографам України. Це - яскравий приклад того, наскільки була збіднена наша національна наука при колишньому "совітському" режимі, наскільки сфальсифіковані були гуманітарні науки. Не враховувався український пріоритет в науці.

Чому саме Биковський, як вчений, не вписувався в офіційну концепцію "радянської" історіографії? Чому його прізвище навмисне замовчувалось? Адже в його творчості не було нічого спеціально антирадянського або ворожого "комунізму". Проте сама біографія та творчий шлях Л.Биковського був несприйнятний офіційною "совітською" компартійною ідеологією, його вільна від радянських сфальсифікованих концепцій творчість відбувалась у справді вільному світі, в середовищі української діаспори на Заході. Використання ним досвіду "буржуазних" вчених, засуджених ідеологічно творів радянських, українських та російських теоретиків бібліології викликали повний супротив і несприйнятність з боку компартійних ідеологів.

Зупинимось дуже стисло і конспективно(1) на основних моментах і етапах життя та діяльності Лева Биковського.

Народився він 10 квітня 1895 р. в с.Олехівка (Вільхівці) Звенигородського повіту (тоді на Київщині, тепер - на Черкащині) в родині Юстима, за фахом лісника, і Анни (з роду Славінських). У 1905-1912 рр. навчався і закінчив із відзнакою Комерційну школу у повітовому містечку

Звенигородка, що відповідно давала середню освіту. У 1912 р. вступив на металургійний факультет Політехнічного інституту у Петербурзі. Після двох років студій продовжив навчання у Лісотехнічному інституті, який, проте, не закінчив. Під час I-ої світової війни був мобілізований до російської армії в 1916 р. і призначений в один з підрозділів технічної служби на турецькому і естонському фронтах. Весною 1918 р. повернувся до Києва і почав працювати у пресовому відділі міністерства закордонних праць, готував виписки із часописів, складання з них "Пресових бюлетенів" для внутрішнього користування, а також працював у Київському видавничому товаристві "Друкар", коли Українську державу очолив гетьман Павло Скоропадський.

Його робота як бібліотечного працівника-практика розпочалась фактично у Києві в 1919 р., коли він за часів Директорії працював у Національній Бібліотеці Української Народної Республіки (раніше Української держави) спочатку на громадських засадах, пізніше - як штатний працівник. Внаслідок розгортання громадянської війни був змушений виїхати із Києва і переїхав до Кам'янець-Подільського, де поступив на роботу в університетську бібліотеку і одночасно почав навчатись на історико-філологічному факультеті цього ж університету. У травні 1920 р., коли польська та українська армії зайняли Київ, повернувся до Києва і був повторно прийнятий до Національної бібліотеки на посаду старшого бібліотекаря. Але, через погіршення його матеріальних умов, скоро виїхав до своєї сім'ї в село Лозуватка, де протягом 1920-1921 рр. проводив культурно-освітню та бібліологічну роботу.

Наприкінці травня 1921 р. Л.Биковський повернувся до Києва на запрошення фактичного директора Всенародної бібліотеки України Юрія Іванова-Меженка, учня відомого бібліолога (книгознавця) проф. Н.М.Лісовського, випускника історико-філологічного факультету Московського університету. Слід зазначити, що, як сам Биковський писав у своїх спогадах "Книгарні - Бібліотеки - Академія" (1918-1922), опублікованих в 1971; "під впливом Юрія Меженка", він "більше зацікавився книгознавством, зокрема бібліографією та десятковою класифікацією. Працюючи вже практично в бібліотекарстві", він "став студіювати увесь комплекс книгознавчих наук"(2). У жовтні цього ж року офіційно скерувався на Східну Волинь - Житомир, Шепетівку, Славути. Це відрядження УАН офіційно мало за мету обстеження волинських архівів, а

насправді Л.Биковський мав намір перейти радянсько-польський кордон і перебратись до Польщі. Так це і трапилось. У своїх споминах вже багато років після цих подій, коли він перебував у Денвері (США), Биковський детально описав свій перехід кордону, приїзд у Рівне, Ковель, далі у Польщу, на Радомщину, де його батько працював лісником.

Перший варшавський період його життя та діяльності пов'язаний з Варшавським університетом, куди він вступив на історико-філологічний факультет. Тоді ж починається його навчання як бібліотекаря. Пізніше записався на курси для працівників вселюдних бібліотек, які були організовані Публічною (Народовою) бібліотекою столичного міста Варшави. Після закінчення цих курсів отримав пропозицію працювати у цій же бібліотеці, але відмовився від неї.

Празький (чеський) період життя та діяльності Л.Биковського в 1922-1928 рр. відзначено продовженням навчання на економічному факультеті Української господарської академії у Подебрадах. Треба відмітити, що саме у довоєнній Чехословацькій республіці українська молодь намагалась здобути вищу освіту, бо тут не було національних переслідувань, характерних урядовим колам і місцевій адміністрації у Польщі. В 1927 р. він отримав диплом про закінчення академії і звання інженера-економіста. Але Л.Биковський не працював за спеціальністю, хоч може саме ця освіта і професіоналізм дуже йому згодом стали у пригоді. Одночасно із студіями був бібліотечним працівником цього ж вузу. Необхідно підкреслити, що саме чеські бібліологи створили у довоєнні роки глибоко осмислену систему досліджень в галузі теорії бібліології. Власне у ЧСР в 20-х роках інтенсивно працювали визначні книгознавці і бібліологи, насамперед Владислав (Ладислав) Ян Жівни (živny), який мав величезний вплив на молодого українського бібліолога. Не випадково Л.Биковський взяв участь у Міжнародному бібліотечному конгресі, що відбувся у Празі в 1926 р. Саме Прага, столиця ЧСР була обрана місцем міжнародного конгресу бібліотекарів і книгознавців. Через рік, в 1927 р. Л.Биковський, як делегат УГА (Української Господарської Академії), виступив на Слов'янському з'їзді у Польщі.

Другий варшавський період життя і творчості та діяльності Л.Биковського продовжувався шістнадцять років (1928-1944). І весь цей час пов'язаний із Публічною бібліотекою столичного міста Варшави, де він працював по черзі заввідділом, заступником директора, а в листопаді 1942- жовтні 1944 р. - директором. Одночасно протягом 10 років виконував функцію редактора спеціального Бюлетеня ("Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy"). Був також засновником, керівником і

викладачем річної бібліотечної школи. В жовтні переїхав до Ченстохови.

Періоди творчості Л.Биковського з 1945р. до виходу на пенсію у липні 1963 р., визначаються як західноєвропейський та північно-американський. Спочатку він перебував у Німеччині (1945-1948), а з 1948 р. - у США. Працював у Нью-Йорку, а з 1954 р. - у Денвері (штат Колорадо). Приймав діяльну участь в житті української західної діаспори, особливо тісні (навіть дружні і особисті) його зв'язки були з істориками на Заході, особливо з Б. та Л.Винарами, О.Глобленим та ін. Останні роки свого життя Л.Биковський проживав у м.Денвері, до виходу на пенсію активно працював у Публічній бібліотеці. У 1971 р. Л.Биковський одержав у Денвері звання доцента в галузі книгознавства, що стало увінчанням добутих ним і розвинених далі теоретичних наукових знань у цій галузі та величезної практичної діяльності, в якій у нього були справді видатні здобутки.

Треба відмітити великий обсяг праці, яку виконував Л.Биковський у журналі "Український історик", що протягом понад 30 років репрезентував справді наукову і незалежну українську історіографію. На сторінках "Українського історика" ним опубліковано цикл статей (в 1964-1981 рр.), зокрема ряд персоналіїних (персонологічних) - про М.Міллера, С.Єфремова, Л.Винара, В.Дубровського, Ю.Липу та ін. За 30 років існування цього журналу його праці чотири рази рецензувались, у журналі вміщено також ряд його рецензій, з яких на особливу увагу заслуговує дуже важлива в теоретичному та конкретно-бібліологічному відношенні рецензія Л.Биковського на нарис М.П.Гуменюка - "Українські бібліографи XIX-початку XX ст." (Х., 1969), вміщена у №4(28) журналу за 1970 р.(3).

Як дійсний член Українського Історичного Товариства (УІТ): Л.Биковський, був представником УІ від регіону Колорадо і Каліфорнії в США, що було зазначено на звороті титульного аркуша кожного числа цього журналу з вказанням його домашньої адреси у Денвері, де він проживав до кінця життя у власній оселі разом із своєю дружиною, нині покійною Марією Кікець-Ковальською-Биковською (1910-1996), якій він присвятив обидва томи своїх мемуарів, що були надруковані в 1969 р. ("Від Привороття до Трапезунду") та в 1971 р. ("Книгарні-Бібліотеки- Академія").

Восени 1954 р. Л.Биковський створив "Денверську Групу Української Вільної Академії Наук (УВАН)" в США.

Розглянемо деякі найголовніші теоретичні аспекти і здобутки Лева Биковського в галузі бібліології, книгознавства.

Насамперед треба відмітити декілька факторів і рис вченого, притаманних саме йому. Перше, це - органічне поєднання його практичної бібліотекарської діяльності з теоретичною, методологічною і системною. Друге, це - постійне намагання самовдосконалюватись, бажання засвоювати і проникати до глибин розуміння надбань теорії книгознавства, бібліології європейського рівня. По-третє, на основі існуючих теорій і концепцій в галузі книгознавчої науки як системи та її складових інтегральних елементів спроможність просунути та поглибити теоретичні постулати книгознавчої науки, що, здається, є найголовнішим здобутком вченого. Четверта риса, це - розкриття для сучасників та наступних поколінь своєї творчої лабораторії, відважність вченого у показі впливів конкретних вчених-книгознавців, що мали істотний вплив на нього. П'ята - широке засвоєння міжнародного досвіду в студіях та наукових здобутках вченого, для якого не було кордонів і який не був обмеженим у використанні, поширенні та популяризації надбань чужоземних дослідників у різних галузях бібліології. Так, Л.Биковський враховував та інтерпретував праці українців, росіян, чехів, поляків, німців, серед них: М.Лісовського, М.Шелкунова, І.Новосадського, Л.Жівного, Ю.Меженка-Іванова, М.Куфаєва, С.Вртеля-Верчинського (Vrtel-Wierczynski), Р.Добровольського (Dobrowolski), Ф.Мількау (Milkau), Г.Лейдінгера (Leidinger), Г.Шнейдера (Schneider), Я.Мушковського (Muszkowski) та ін., саме цього насправді не вистачало українським бібліологам і книгознавцям, які перебували під радянським ідеологічним пресом і диктатом.

Працюючи в 1918-1944 рр. в галузі бібліотекознавства та книгознавства, особливо у Польщі і Чехословаччині в 1922-1944 рр., Лев Биковський в еміграції став учнем і продовжувачем ідей та наукових концепцій Ю.Меженка, Л.Лісовського, М.Куфаєва, Ю.Ковалевського, С.Маслова. У значній мірі саме він посприяв засвоєнню, поширенню та розвитку науки про книгу, особливо у Польщі.

Зупинимось на деяких магістральних теоретичних аспектах бібліологічної творчості Лева Биковського. Наукова діяльність Л.Биковського складається з таких структурних частин: книгознавство як наука, бібліотечна політика (бібліотекарські проблеми, їх складові); розробив схему (структуру) книгознавства.

Вважається, що наприкінці XIX ст. наступив після полімеханічного моноорганічний новий період книгознавства, завдяки працям Ейхлера (Eichler) і Лов'ягіна. Саме біля 1913 р. підвалини сучасної науки про книгу з чітко окресленими завданнями і методикою створив Лісовський. Він назвав цілу науку

про книгу книгознавством або бібліологією та підпорядкував їй інші науки, серед них бібліотекознавство та бібліографію. Биковський, отже, сприйняв концепцію Лісовського, який таким чином визначив науку: "Під книгознавством слід розуміти наукову дисципліну, що обіймає технічні, практичні та теоретичні відомості про книгу в минулому і сучасному та має на меті з'ясувати умови повстання, поширення та використання творів письменства та друку, як рівно ж з'ясування причин та наслідків кількісного стану цих творів за різних умов"(4). Лев Биковський скоротив цю дефініцію до слів: "Книгознавство - це цілісні знання про книгу, що охоплюють бібліографію та бібліотекознавство"(5).

Л.Биковський доводив, що бібліотекознавство - це лише галузь книгознавства, яка розглядає зібрання книг, тобто науки, яка охоплює сукупність відомостей, що стосуються бібліотек. Основним і головним для книгознавства є продукція, виготовлення книги, її поширення і описування (бібліографія). Книгознавство, за Биковським, поєднується з такими дисциплінами або науками як палеографія, історія літератури, історія культури, історія мистецтва, соціологія. До практичних галузей належать: бібліографія, бібліотекарство, друкарство, видавництво (еудиторство), книгарство та багато інших. Цілком окремий самостійний статус має правова сторона книгознавства, а саме правовий стан друку, історія правових актів відносно друкарства, погляди на свободу друку, взаємозалежність та взаємостосунки між автором та видавцем. Важливою є також книгознавча статистика, яка залежить від зростаючої книжкової продукції, або від її зменшення.

Л.Биковський виділяє два напрямки книгознавства: 1) утворення книги, 2) користування книгами. Він звертає особливу увагу на процес читання, в якому поєднуються людина і книга. Виділені різноманітні методи засвоєння вміщеної в книзі інформації. В результаті спільної взаємодії відбувається процес читання. Биковський також проаналізував фази читання, техніку сприймання книги, аналітичне та синтетичне читання, гігієну читання.

Для праць Л.Биковського характерна системність, застосування класифікацій і класифікаційних схем, що саме і характеризує науковий погляд та ставлення до зібраного матеріалу.

Схема класифікації книгознавчих наук, сприйнята та розвинута Л.Биковським за В.Жівним у книзі "Книжкова справа у Чехословаччині" (К., 1926), включає такі дві основні групи: 1) загальна бібліологія - теоретична і 2) спеціальна бібліологія (книгознавство), що поділяється на спеціальне теоретичне книгознавство і спеціальне практичне

книгознавство. В свою чергу, спеціальне практичне книгознавство, за В.Жівним - Л.Биковським, виділяє фізикальну бібліологію, яка охоплює індивідуальну книгу (документ) - "науки" (скорше - дисципліни) про письмовий матеріал, про письмо, ряд таких дисциплін, як палеографія, неографія, типографія, окремо наука про палітурки, наука про форму документів писаних і друкованих, книгознавча музеологія, бібліогеографія, книгознавча біологія, бібліопатологія. До нефізикальної бібліології належать: бібліопсихологія, соціологічна бібліологія, бібліологічне право, історичне книгознавство, книгознавча естетика, книгознавча логіка, систематика. Ряд наук про книгу (документ) більш конкретнізовані в таких напрямках: письмові матеріали реалізуються у технології, а щодо письма - бібліографічна графіка. Наука про палітурки реалізується у палітурництві (інтролігаторстві), а наука про форму документів - в описовій бібліографії.

"Нефізикальна" бібліологія реалізується в таких напрямках як: психологія автора та читача, вивчення таких аспектів значення книг: педагогічний, соціальний, загальний, національний тощо. Не менше значення мають товариства, освітні інституції, шляхом яких здійснюється виховання народу - читачів. Окремо виділяється статистика книг, читацтва, книгарство. Юридичні аспекти реалізуються у цій систематиці в напрямку виявлення та встановлення авторського та видавничого права: історичне книгознавство - історії усіх спеціальних галузей книгознавства: рукописів, друків (друкарства), книг, бібліотек, а книгознавча естетика - у вигляді рукописів та друків, бібліофільстві, книгознавча логіка - у класифікації графічних документів, бібліографічній та бібліотечній класифікації.

Спираючись на попередні досягнення книгознавців, Л.Биковський розширив поняття науки про книгу як наукову дисципліну, вбачаючи в ній три складові (стадії): продукцію (виготовлення), поширення і користування книгами; практична реалізація такої класифікації Л.Биковським призвела до висунення ним проекту створення Департаменту Книги України, що мав складатись із 4-х відділів: загального, книжкової продукції, поширення (розповсюдження) книг і їх використання.

Класифікаційна схема В.Жівного, опрацьована і розвинута Л.Биковським, знайшла відповідне місце у програмі бібліотекарських курсів у Публічній бібліотеці Варшави, у річній бібліотекарській школі, починаючи з 1929 р. і на піврічних курсах для працівників варшавських бібліотек. Л.Биковський вважав, що центральною державною бібліотекою повинна стати Всенародна бібліотека, а Бібліотекарський інститут має за мету бути

осередком практичної допомоги бібліотекам усіх напрямків й видів. Виділяється Л.Биковським бібліопедагогіка - особливо важлива наука про книгу, яка знайшла своє втілення у його наступних дослідженнях.

Бібліотечна політика - культурна політика держави щодо бібліотек держави, що турбується про добру і злагоджену організацію системи (мережі) ланок - активно працюючих бібліотек. Такі зразки малися у минулому, насамперед у Польщі - Komisja Edukacji Narodowej (Комісія народної освіти), що була справді першим міністерством освіти у світі, у Гетьманщині - в Україні 1918, коли головою міністерства народної освіти та мистецтв був професор Василенко Микола Прокопович (1867- 1935), Академік Всеукраїнської Академії наук (з 1920р.), відомий вчений, дослідник у галузях історії держави й права, заарештований і засуджений на 10 років, у зв'язку з процесом так званого Центру Дій, амнестований у 1925 р.(6). Власне за часів Гетьманства (Гетманату) і була заснована Всенародна, тепер Центральна наукова бібліотека НАН України, якій присвоєно ім'я В.Вернадського.

У Чехословаччині і Польщі міжвоєнного періоду накопичений був справді велетенський досвід Л.Биковським у Варшавській Бібліотечній школі, де він читав курс - "Бібліотечна політика". Відмітимо при цьому, що Л.Биковський доклав величезних зусиль для підготовки кваліфікованих кадрів бібліографів, бібліотекарів і взагалі - бібліологів.

В 1938р. Л.Биковський видав нарис про загальну бібліотечну політику і знову вдається до систематизації та класифікації. Він виділив такі відділи: загальний і теоретичний, відділи опису і застосування (реєстрації).

За Л.Биковським книгознавство вбачає такі практичні етапи у здійсненні бібліотечної політики на терені держави, при чому будь-якої, що має значення особливо тепер в умовах незалежної нашої української держави. Таких етапів за Л.Биковським - шість: розпізнання (тобто, дослідження та встановлення теренових та демографічних умов діяльності народних-публічних бібліотек), планування (складання планів бібліотечної політики), організація (розбудова бібліотечної мережі, у таких напрямках: фінансові справи, уставодавство, вишкіл та кваліфікація бібліотекарів, організація центральних бібліотек), пропаганда (популяризація серед читацтва відомостей про книги та бібліотеки, видавництва, дорадництво, курси, лекції, виставки (демонстрації), координація (узгодження та уніфікація внутрішніх праць в окремих бібліотеках за допомогою постійних норм, приміром, - запровадження уніфікованих правил каталогізації), контроль (здійснення за допомогою нагляду або статистики та ін.).

Л.Биковський вбачав ідеал національної бібліотечної служби головно у заснуванні освітніх бібліотек.

Окреме місце у теоретичній спадщині Л.Биковського належить бібліотечній педагогіці. У 1938 р. у Варшаві вийшов його нарис польською мовою стосовно бібліотечної педагогіки(7). Вчений-бібліолог довів, що формування сучасного суспільства може відбуватись завдяки спеціальній педагогіці та бібліотечній дидактиці. Л.Биковський розчленив дану проблему на чотири аспекти (галузі): загальну, теоретичну, прикладну та спеціальну педагогіки. Предметом бібліотечної педагогіки, за Л.Биковським, є читач, а тому саме бібліотекар повинен володіти психологічними знаннями, крім практичних навичок він повинен мати хист комунікативності з читачем. Індивідуальна співпраця з читачем - це залучення читачів, керівництво їх пізнавальною діяльністю, навчання бібліографічній евристиці, колективна та індивідуальна співпраця з читачами. Велике значення надається використанню бібліотечної, бібліографічної інформації, прищеплення читачам самостійних навичок роботи з каталогами, репертуарами книг, покажчиками.

Педагогічні процеси в бібліотекознавстві Л.Биковський вважав суспільно-освітнім актом. Він визнавав взаємний вплив бібліотекаря і книги на читача, що у бібліопедагогіці займає провідне місце.

Дуже важливе теоретичне положення Л.Биковського про те, що період, коли бібліотека була лише сховищем книг, тобто період пасивного бібліотекарства, безповоротно минув. Бібліотека, як освітня й наукова інституція, повинна повернутись обличчям до читача. Основне кредо Л.Биковського в галузі бібліотечної педагогіки полягає в тому, що організація та функції бібліотеки пов'язані із проблемою особи читача. Бібліотечна педагогіка подає бібліотекарю рекомендації щодо раціональної роботи у бібліотеці з читачем(8).

Серед бібліотекознавчих проблем Л.Биковський розробив виділену ним проблему випозичення книг. У заснуванні книжкового абонементу із плінним (перманентним) фондом Л.Биковським вбачався ефективний шлях активізації бібліотечної діяльності, що може бути реалізованим при наявності не лише центральної бібліотеки або основної, головної («централі»), але і мережі її філій (філіалів). Вчений не лише теоретично обгрунтував сутність та значення

функціонування саме такої системи, але й подав практичні вказівки, що стосуються функціонування випозичалень такого роду.

Оцінюючи та аналізуючи творчий, науковий доробок Лева Биковського підреслюємо інтегрально в органічній єдності його теоретичну розробку проблем бібліології та бібліотечної практики. Саме він одним із перших відзначив важливість таких структурних частин науки про книгу: бібліологія, як бібліотечна політика, бібліотечна педагогіка або бібліопедагогіка. Власне йому належить генералізуюча думка про важливість проблеми досконалого, справного функціонування бібліотекарського апарату - бібліотечної мережі: на основі досягнень чеських бібліотекарів (застосувавши теоретичні ідеї і праці чеських бібліологів), він розгорнув роботу бібліотек у довоєнній Польщі; здійснив реформи (або реформування) бібліотечної справи. Ним пропагована педагогічна роль книги у контакті з читачами на терені бібліотеки, розробка питань бібліотечної педагогіки. Він визначив напрями досліджень з книгознавства як наукової дисципліни, що має дуже важливе значення для теорії та практики бібліології в сучасній Україні після здобуття нею державної незалежності. Ідеї Лева Биковського мають велику актуальність в сучасній українській культурології.

Вивчення наукового і практичного доробку Лева Биковського в галузі бібліології дозволяє виробити собі погляди на рівень та досягнення міжвоєнного українського книгознавства, української наукової історіографії. Зовсім залишається невивченим в Україні доробок Лева Биковського 50-80-х рр. під час його перебування на Заході, його внесок в діяльність Українського Історичного Товариства і видання «Українського Історика», органу наукової історіографії з проблем історії України.

Лев Биковський був не лише представником «Українського історика» у Денвері і усьому західному регіоні США, але активним дописувачем до цього органу справді наукової української історіографії, неодноразово рецензував публікації, здійснював синтетичні огляди, фактично здійснював редакційне керівництво бібліографічним відділом цього журналу. Гадаємо, що вже настав час провести детальний аналіз даного напрямку діяльності і творчості цього вченого бібліолога.

Примітки:

(1) Детальніше про життєвий шлях і творчу діяльність Л.Биковського, особливо про його співпрацю з УІТ в США - в статті проф. Любомира Винара "Лев Биковський: життя і діяльність (1895-1992) (Біографічний нарис)" // Биковський Лев. У службах українській книжці / Упоряд. Любомир Р.Винар (Кент), Ярослав Д.Ісаєвич (Львів). - Львів, Нью-Йорк, 1997. - С.11-32.

(2) Биковський Л. Книгарні - Бібліотеки - Академія. Спомини (1918- 1922). - Мюнхен: Денвер. - 1971 - С.39.

(3) Биковський Л. (Рец. на кн. :) Гуменюк М.П. Українські бібліографи XIX - початку XX століття. Нариси про

життя та діяльність // Український Історик. - 1970. - N 4 (28). - С.109-112.

(4) Цит. за працею: Биковський Л. Вступ до книгознавства // Українська книга. - 1939. - N 1. - С.6

(5) Там же.

(6) Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії. - К., 1993. - С.137.

(7) Биковський Л. Бібліотечна педагогіка // Українська книга. - 1938. - N 2. - С.36-39; Bykowski L. W sprawie pedagogiki bibliotecznej: Szkic programowo - dyskusyjny. - Warszawa, 1938.

(8) Bykowski L. Książka i pedagogika. - Warszawa, 1934.